

■ **Tarixin ayrı - ayrı dövəmlərində erməni vəhşiliklərindən ən çox ziyan çəkən Azərbaycan bölgələrindən biri də Zəngəzur qəzası olub. 1918-1920-ci illərdə daşnak qüvvələrinin təcavüzü nəticəsində bu qəzanın Şuşa ilə əlaqələri tamamilə, Cəbrayıl qəzası ilə qismən kəsilmədi. O zaman qəzanın müsəlman əhalisinin vəziyyəti həm də ona görə ağırlaşmışdı ki, erməni kəndlərində silahlı quldur dəstələri ilə yaşadı, general Andranikin nizamı qoşunları da var idi. Andranik erməni hökumətinin tapşırığı ilə Azərbaycan ərazisinə soxularaq müsəlman əhalisindən tələb edirdi ki, ya Ermənistan hökumətinə tabe olsunlar, ya da qəzanın ərazisini tərk etsinlər. Guya, bu ərazi Ermənistan Respublikasına daxildir. Qəzanın zəif silahlanan müsəlman əhalisi Andranikin bu tələblərini rədd etdiyinə görə, ermənilər həmin əhaliyə qarşı görünməyən vəhşiliklər törətdilər.**

Yeri gəlmişkən, Andranik 1865-ci ildə Sasun vilayətinin Qarahisar şəhərində doğulub. Gənc yaşlarından tufeyli həyat tərzini keçirib, asan yolla pul qazanmağa, varlanmağa cəhd göstərmiş. Elə bu məqsədlə də ermənilərdən ibarət silahlı dəstə düzəldərək, türk yaşayış məntəqələrinə basqınlar edib, külli miqdarda mal-qara aparıb, qənimət əldə edib. 1894-cü ildə isə Türkiyədə qiyam qaldıran erməni hərəkatına qoşulub. Az sonra bu hərəkatda uduzacağını anladığı üçün terrorçu dəstəsi ilə təxribatlar törədib, neçə-neçə günahsız insanı qanına qəltan edib...

Andranik Uzunyan Türkiyədən qaçdıqdan sonra başının dəstəsi ilə Naxçıvana, oradan isə Mehri, Qacaran, Qafan istiqamətində irəliləyib Gorusa gəlir. Burada qərargahını qurur. Özü ilə gətirdiyi erməniləri azərbaycanlılara qarşı qisasçılıq hissi ilə yaşamağa, döyüşməyə çağırır. Üzünü “qaxtaqan” (qaçqın) adlandırdığı həmin ermənilərə tutub deyirdi: - Qaxtaqanlar, elindən, obasından ayırı düşən yazıq, məzlum ermənilər. Mən sizin dərdinizi bilirəm. Yaşamağa eviniz, yeməyə çörəyiniz, əkməyə torpağınız yoxdur. Siz onları Ərdəhanda, Qarsda, Sarıqamışda qoydunuz. Mən sizi bu hala salan türklərdən Türkiyədə intiqam ala bil-

mədim. Ancaq intiqamı bu Zəngəzurdə türklərin bir qismi olan müsəlmanlardan alacağam...

Andranikin dəstəsi qısa müddətdə Zəngəzurun Ərikli, Şükər, Şükərlı, Məliklər, Saybalılar yaşayış məntəqələrini yerlə yeksan edir. Şükər kəndinin sakinlərindən qaçıb canını qurtaralar da olur, düşmən pəncəsinə ilişənlər də. Kəndin uşaqlarını, qadınlarını, qocalarını, xəstələrini sıraya düzüb gətirirlər “Gəlin atılan qaya”nın üstünə. Bir əmrlə hamısını qayadan töküüb, qırırlar.

Ermənilər tərəfindən azərbaycanlıların evlərinə od vurulub, yandırılıb, mal-qarası, qoyun-quzusu talan edilmiş. Təxmini hesablamalara görə, bir az əvvəl adları sadalanan yaşayış məntəqələrində 377 insan qətlə yetirilib. Həmin kəndlərdən sağ qalan beş-üç ailə isə Naxçıvanın Şahbuz rayonuna sığınmış.

1918-ci il iyulun 15-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qərarı ilə yaradılan Fövqəladə Təhqiqat Komissiyasının araşdırmalarına əsasən, 1918-1919-cu illərdə Sisyan mahalının birinci polis sahəsində olan bütün

müsəlman kəndləri, ikinci polis sahəsindəki yaşayış məntəqələrinin əksəriyyəti, üçüncü, dördüncü və beşinci polis sahəsindəki müsəlman kəndlərinin isə çox hissəsi məhv edilmiş. Bəzi kəndlər, ümumiyyətlə, yer

qədim Zəngəzur həm də Andranikin qoşunlarına qarşı mərdliklə vuruşan qəhrəmanları ilə tanınıb... Zəngəzur qaçaq Nəbi, Qaçaq Qardaşxan, Qaçaq Nuruş, Qaçaq Süleyman, Qaçaq Musa Cağazurlu, Ağəmməd, Kişi

lərəm” – deyib, geri dönmək istəyəndə isə sonradan adını öyrəndiyim Səməngül nənə həya ilə soruşdu: – Oğlum, bağışlayım, hardan gəlmisiniz? – Zəngəzurdan, Sisyandan – deyər, cavab verdim.

vuran-tutan adam idi, daşnaklara qarşı mübarizə aparmaq üçün kəndin say - seçmə adamlarını başına yığıb dağlara çəkilməmişdi. Ətraf el-oba daşnaklar tərəfindən mühasirəyə alınan da, erməni cəlladları müsəlmanlara

nasına salırlar. Burada ondan qaçaqların yerini soruşurlar. Deməyəndə isə işgəncə verirlər, sağ baldırının dərisini soyub duz səpir, əldə öyrədilən keçilərə yaladırlar. Bütün işgəncələrə tab gətirib sirr verməyən atamı sonradan aparıb “Göyüçün” qayasından atırlar...

Ermənilərin xalqımıza qarşı törətdikləri soyqırımı barədə çox danışmaq olar. Onların deportasiya və işğal siyasətinin intensivliyi bu gün də zəifləməyib. Bədnam qonşularımız təbliğat və qarayaxma kampaniyasını daha da gücləndirməyə cəhd göstərirlər. Ermənilər Avropa və Amerikadakı lobbı imkanlarından yararlanaraq “əzabkeş erməni milləti” obrazını yaratmaqda davam edir, beynəlxalq hüquq normalarına meydan oxuyur, əsl soyqırımı haqqında həqiqətləri təhrif etməyə, dünya ictimaiyyətinə Azərbaycan torpaqlarının işğalı faktı ilə bərişdirməyə çalışırlar.

Bu cür məkrli niyyətlərə baxmayaraq, son illərdə erməni yalanlarının dünyada ifşa olunması istiqamətində Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi fəaliyyət daha da güclənib, ermənilərə qarşı ideoloji əks-hücum effektiv karakter alıb. Ulu öndər Heydər Əliyevin 1998-ci il 26 mart tarixli fərmanı bu işlərin vahid və sistemli surətdə aparılmasına imkan yaradıb. Hazırda isə Prezident İlham Əliyevin həyata keçirdiyi məqsədyönlü diplomatiya təcavüzkar Ermənistanı çıxılmaz vəziyyətə qoyub. Dövlətimizin başçısı Ermənistanın beynəlxalq səviyyədə ifşası, xalqımızın haqq səsinə dünya ictimaiyyətinə çatdırmaq üçün bütün mötəbər tribunalardan istifadə edir, xalqımıza qarşı soyqırımı həyata keçirən erməniləri tənqid etməsinə tutur, dünya ictimaiyyətini erməni riyakarlığına son qoymağa çağırır.

**Əvəz MAHMUD LƏLƏDAĞ,
Sumqayıt Dövlət Universitetinin
müəllimi**

Azərbaycanlıların soyqırımı tarixin qanlı səhifəsidir

Tavat, Çal Aslan, Ovçu Qaraş, Şamil Kürdoğlu, Alı Safoğlu, Soltan bəy kimi el qəhrəmanlarının, neçə-neçə say - seçmə igidlərin ərsəyə çatdığı məkan olub. Keçən əsrin 60-cı illərində yaşlı, dünyagörmüş adamlardan indi adlarını çəkdiyim el qəhrəmanları barədə çox eşitməmişəm. Məsələn, Şükərlı Şamil Kürdoğlunun igidliyindən, Vətənə, torpağa, millətə olan hədsiz məhəbbətindən söhbətlər dinləmişəm...

Bir gün Şamil Kürdoğlunun övladı Abbasın Naxçıvanın keçmiş Noraşın (indiki Şərur) rayonunda məskunlaşdığını, yay aylarında isə Sisyanın Bazarçay yaylağına üz tutduğunu eşidib onunla görüşmək, atası haqqında xatirələrini eşitmək qərarına gəldim. Onun obadakı alacağını axtarıb tapsam da, özünü görə bilmədim. Amma alacıqdan yaşlı bir qadın çıxıb sevincək halda Noraşın ləhcəsində: -Buyurun içəri, eşikdə durmayın də bə! Abbas yoxdu, evi ki burdadı, - söylədi.

Razılığımı bildirib, “başqa vaxt gə-

O yerlərin adlarını eşidən kimi arvadın çöhrəsi dəyişdi, sevincək oldu. - Bizim də əslimiz ordandı, bala. Şükər kəndini eşitmiş olarsınız, erməni-müsəlman davasında ciyəri yanımış Əndirənək obanı yandırdı, adamları qırıb çatdı, qaçaq saldı. Bizim Abbasın atası Şamil kişi iki doğma qızını... - deyib qəhərləndi, yaylığının ucu ilə gözlərinin nəmini silib sözüünə davam etdi: - Kişi görür ki, ermənilər kəndi mühasirəyə alıblar, qızlar ələ keçməsin deyər elə bir iş görür... Kişinin öldüyündən, qaldısından xəbərimiz olmadı. Həmin vaxt iki gəlin ləyaqətləri tapdanmasın deyər özlərini qayadan atdılar. İndi bizimkilər ora “Gəlinqaya” deyirlər...

...Bir müddət sonra Abbasla “Leyliqacan” yaylağında rastlaşdım. Atası Şamil Kürdoğlu haqqında, bacıları barədə bildiklərini danışmasını xahiş etdim. O, dərindən köks ötürüb söhbətə başladı:

- Ay oğul, erməni quldurları mənə elə yaralar vurublar ki, nəsil-nəsil qövr edəcək... Hər dəfə xaraba kəndimizi görəndə xəyalım dolanır, başımdan papaq qalxır, tüklərim biz-biz olur... Atam qorxu-hürkü bilməyən,

divan tutanda, ağılasığmayan işgəncələr verəndə, var-dövlətlərini talan edəndə atam xəlvətə kəndə dönür. Günahsız adamların qaçıb kahalarda, mağaralarda, dəlmələrdə daldalandığını görür. Bacılarının isə kənddən çıxıb bilmədiklərini gördükdə onların erməni əlinə keçməməsi üçün qəti qərar qəbul edir: “Namusu heç nəyə qurban vermək olmaz”, – deyib onları arxadan güllələyir...

... Beləcə sərv boylu, qəddi-qamətli dağ gözəlləri yaralı maral bala kimi yerdə çabalaya-çalalaya tərlən gözlərini əbədi olaraq yumurlar. Onların al qanları bir-birinə qarışıb çuxurda laxtalanır. Al qanına bulaşan qızlarını görəndə atam nalə çəkir, fəryad qoparıb:

**Bala dağı,
Bürüyüb lala dağı.
Hər yaralar sağalar
Sağalmaz bala dağı.**

...Atam nə qədər sarsılarsa da, artıq gec idi, olan olmuşdu. Bütün bəndi-bərəni ermənilər tutmuşdular. Atam mühasirədən çıxmaq üçün yollar axtarsa da tapa bilmir. Ermənilər onu tutub üç gün qaranlıq, rütubətli kahada saxladıqdan sonra gecə aparıb Qarakilənin (Sisyanın) həbsxa-